

Utopi og realiteter

Festskrift til Erik Kulavig

Utopi og realiteter

Festskrift til Erik Kulavig

Syddansk Universitetsforlag

© Forfatterne og Syddansk Universitetsforlag 2018
University of Southern Denmark Studies in History and Social Sciences vol. 566
Sats og omslag: Donald Jensen, Unisats
Trykt af Specialtrykkeriet Arco A/S

Omslagsfoto:
Carl Johan Bonnesen: *Thors kamp mod jætterne*. (1926).
Foto: Martin Lindø Westergaard

ISBN 978 87 408 3169 6

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller
anden mangfoldiggørelse af denne bog
er kun tilladt med forlagets tilladelse eller
ifølge overenskomst med Copy-Dan.

Syddansk Universitetsforlag
Campusvej 55
5230 Odense M

www.universitypress.dk

Indhold

Tabula Gratulatoria	9
Forord	15
<i>Lars Bisgaard, Mogens Kragssig Jensen, Thomas Wegener Friis</i> Indledning	17
Revolution og mellemkrigstid	
<i>Tønnes Bekker-Nielsen</i> Autarki som utopi: fra Aristoteles til Stalin	31
<i>Peter Thaler</i> Kommunister som nationsbyggere i midten af det tyvende århundrede: Østrig og Makedonien	45
<i>Finn Stendal Pedersen</i> Sansculotternes pyrrhusejr 5. september 1793	65
<i>Bent Jensen</i> Verdensmand fra Assens: Harald Plum som storpolitiker 1918-1920. Et studie i bedrag og selvbedrag	83
<i>Per Boje, Jeppe Nevers</i> Kapitalismens forandringer	97
Det sovjetiske samfund og internationale relationer efter 1945	
<i>Mette Skak</i> Om russisk strategisk kultur før og nu	121
<i>Niels Bo Poulsen</i> Stalinismen og det sovjetiske forsvars erfaringsopsamling, 1940-1953	133

<i>Peter Ruggenthaler, Jesper Jørgensen</i> Utopi og realitet i relationen Sovjetunionen-Danmarks Kommunistiske Parti 1945-1953	151
<i>Helmut Müller-Enbergs, Thomas Wegener Friis</i> Oktoberrevolutionens lange skygger	169
<i>Kristine Kjærsgaard</i> Dansk FN-internationalisme efter 1945: en vision eller utopi	183

Utopier og historieskrivningen

<i>Ulrik Langen</i> ”Vellystige Bemærkninger og geile Noter” Utopi og utugt i 1771	205
<i>Michael Bregnsbo</i> Oplyst enevælde – utopi eller realitet? Et historiografisk essay	219
<i>Rasmus Glenthøj</i> Skandinavismen – en politisk utopi fra 1800-tallet? Et komparativt studie	233
<i>Peer Henrik Hansen</i> Politikere og embedsmænd som historieskrivere. Utopier og realiteter i påsken 1948	251

Utopier hos enkeltpersoner og miljøer

<i>Jesper Majbom Madsen</i> Øjnene der ser: Cassius Dio og utopien om den retfærdige revolution	269
<i>Christian Høgel</i> Rusland set fra eksilet: Fyrst Obolensky og det byzantiske commonwealth	285

<i>Kurt Villads Jensen</i> Verdens gang i middelalderen – har gamle universitetslærere egentlig nogen autoritet?	297
<i>Jesper Lundsby Skov</i> Retsstaten som konservativ utopi	307
<i>Mogens Kragssig Jensen, Kirsten Dige Larsen</i> Bibliografi over Erik Kulavigs forfatterskab	321

Tabula Gratulatoria

Anders Dalsager

Historiker
Brønshøj

Anders Hougaard

Lektor, ISK
Syddansk Universitet

Andreas Linderoth

Forskningsamørdnare
Marinmuseum Karlskrona, Sverige

Anja Nørager Larsen

Adjunkt
Odense

Anne Hagen Berg

Ph.d.-stipendiat
København

Anne Magnussen og Per H. Hansen

København

Anne-Mette Anker Hansen

Fjenneslev

Abjørn Carbuhn Aae

Odense

Aske Hennelund Nielsen

Ph.d.-stipendiat
Syddansk Universitet

Astrid Niemann Jørgensen

Stud.mag.
Odense

Benedikte Xenia Rokkedahl

Stud.mag.
Odense

Bent Jensen

Professor emeritus dr.phil.
Syddansk Universitet

Bryan Jakobsen

Odense

Carsten Vesterø

København

Casper Sylvest

Lektor
Syddansk Universitet

Chris Holmsted Larsen

Ph.d., ekstern lektor
Roskilde Universitet

Christian Høgel

Lektor, Professor mso, ph.d.
Syddansk Universitet

Claus Anton Michaelsen Byg

Stud.mag.
Odense

Claus Schatz-Jakobsen

Lektor
Syddansk Universitet

Dietrich Jung

Professor
Syddansk Universitet

Dorte Schmidt-Nielsen

Lektor emerita
Vester Skerninge

Elena Lorentzen

Lektor
Københavns Universitet

Elsebeth Lohfert

Redaktør
Tommerup

Finn Stendal Pedersen

Lektor emeritus
Syddansk Universitet

Flemming Smedegaard

Lektor
Syddansk Universitet

Frederik Forrai Ørskov
Videnskabelig Assistent
Aalborg

Frederik Werner Kronborg
Stud.mag.
Odense

Hans Jul Jacobsen
Pensioneret civilingeniør
Odense

Hans Kristian Mikkelsen
København

Helle Dalgaard
Oversætter
Aarhus

Helle Lykke Nielsen
Lektor
Syddansk Universitet

Helmut Müller-Enbergs
Adjungeret Professor
Syddansk Universitet

Hjørdis Albrechtsen
Specialkonsulent
Odense

Jeanne Søberg Jørgensen
Ph.d.-stipendiat
Esbjerg

Jens E. & Marjatta Olesen
Tyskland

Jens Ringsmose
Institutchef, Institut for Militære Operatio-
ner Forsvarsakademiet

Jens-Christian Hansen
Konstitueret museumsleder, ph.d.
Aalborg

Jeppe Nevers
Professor mso
Syddansk Universitet

Jeppe Jøhn Hørsholm
Museumsinspektør
Museum Vestfyn

Jesper Lundsby Skov
Ph.d.-stipendiat
Syddansk Universitet

Jesper Majbom Madsen
Lektor
Syddansk Universitet

Jesper Jørgensen
Arkivar
Arbejdermuseet & ABA

Jette og Peder Roar
Tommerup

Johan Møhlenfeldt Jensen
Museumschef
Museum Vestfyn

Jon Reinhardt-Larsen
København

Juni Söderberg Arnfast
Lektor, NORs
Københavns Universitet

Jørgen Grønvald Laustsen
Marketingchef, ph.d.
Tommerup

Jørn Brøndal
Professor
Syddansk Universitet

Karen og Knud Jespersen
Tommerup

Karl Sebastian Grobba
Adjunkt
Htx/IB, EUC Syd

Karl-Henrik Lund
Roskilde

Karsten Møller
Generalmajor
Højby

Kasper Haunstrup Madsen
Ph.d.-stipendiat
Odense

Katarzyna Stoklosa
Lektor
Syddansk Universitet

Kay Lundgreen-Nielsen
Lektor, dr.phil.
Odense

Kim Frederichsen
Ph.d.
Odense

Kirsten Dige Larsen
Institutsekretær. Institut for Historie
Syddansk Universitet

Kirstine Sinclair
Lektor
Syddansk Universitet

Kristina Krake
Ph.d.
Måler Kerteminde

Kristine Kjærsgaard
Lektor
Syddansk Universitet

Kurt Villads Jensen
Professor, dr.phil.
Stockholms Universitet

Lars Bisgaard
Lektor, ph.d.
Syddansk Universitet

Lars Møller Christensen
Arkitekt MAA
Assens

Lars Peder Poulsen-Hansen
Oversætter, konsulent
Greve

Louise Nyholm Kallestrup
Lektor
Syddansk Universitet

Marianne M.R. Pacarada
Regional Organisationskoordinator
Svendborg

Martin Lindø Westergaard
Forlagsdirektør
Syddansk Universitetsforlag

Martin Rheinheimer
Instituttleder, professor
Syddansk Universitet

Martin Villemos Klüwer
Middelfart

Mette Fentz Haastrup
Nyborg

Mette Skak
Lektor
Aarhus

Mette Stauersbøl Mogensen
Museumsinspektør
Middelfart

Michael Bregnsbo
Lektor
Syddansk Universitet

Michael Hesselholt Clemmesen
Seniorforsker emeritus
Forsvarsakademiet

Mikkel Thorup
Professor MSO, Idéhistorie
Aarhus Universitet

Mogens Kragssig Jensen
Forskningsbibliotekar, cand.mag.
Syddansk Universitetsbibliotek

Mogens Rostgaard Nissen
Arkiv- og forskningsleder
Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig,
Flensborg

Monika Janfelt
Konsulent Moveo Nordic
Dalby

Morten Møller
Svendborg

Natasja Lautrup
Studentermedhjælper
Center for Koldkrigsstudier

Niels Bjerre-Poulsen
Lektor
Syddansk Universitet

Niels Erik Ramhøj
Odense

Niels Erik Rosenfeldt
Lektor emeritus, dr.phil.
Frederiksberg

Nils Arne Sørensen
Professor
Syddansk Universitet

Nils Valdersdorf Jensen
Museumsinspektør
Svendborg

Ninon Schloss
Lektor emerita
Hårby

Per Boje
Professor emeritus, dr.phil.
Syddansk Universitet

Per Dalgård
Ribe

Per Grau Møller
Lektor
Syddansk Universitet

Peter Seeberg
Lektor
Syddansk Universitet

Peter Thaler
Lektor, Dr. iur., ph.d.
Syddansk Universitet

Poul Andersen
Tisvildeleje

Poul Villaume
Professor, dr.phil.
København

Rasmus Glenthøj
Lektor
Syddansk Universitet

Rasmus Riewerts Both Pedersen
Studerende
Odense

Rósa Magnúsdóttir
Lektor i russisk og international historie
Aarhus Universitet

Rune Emil Hjelmberg Smidt
Adjunkt, cand.mag.
Køge

Samuel Rachlin
Journalist
Washington DC

Signe og Jacob Isager
Helsingør

Sten Jacobsen
Translatør i russisk
Vanløse

Svend Gottschalk Rasmussen
Lektor emeritus
Tommerup

Søren Mentz
Museumsleder
Dragør

Therkel Stræde
Lektor i samtidshistorie
Syddansk Universitet

Thomas Bo Andersen
Lærer, cand.mag.
Odense

Thomas Heebøll-Holm
Lektor
Frederiksberg

Thomas Wegener Friis
Lektor
Syddansk Universitet

Tim Jensen
Lektor
Syddansk Universitet

Tine Kondrup
Ph.d.-stipendiat
Syddansk Universitet

Tissel Lund-Jacobsen
Museumsinspektør
Faaborg

Torben Heuer
Aarhus

Tønnes Bekker-Nielsen
Lektor, lic.phil., dr.phil.
Syddansk Universitet

Ulrik Langen
Professor
Københavns Universitet

Ulrik V. Moser
Fuldmægtig
København

Vincent Henriksen
Stud.mag.
Odense

Forord

Den 24. juni 2018 fylder Erik Kulavig 65 år.

Siden sin studietid og senere ansættelse på det daværende Odense Universitet i 1983, har Erik haft sit faglige ståsted blandt specialister i Ruslands og den kolde krigs historie. Med personlig rummelighed, humor og uformel tilgang, såvel blandt kolleger som studerende, har han gennem årene engageret sig i en del af samtidshistorien, der har kaldt på stor offentlig bevågenhed.

I anledning af fødselsdagen har en kreds af kolleger og samarbejdspartnere besluttet at fejre Erik i den traditionelle akademiske form for den slags, nemlig med et festskrift. Det rummer 19 bidrag fra kolleger på Institut for Historie, fra tidligere kolleger samt fra den brede kreds af fagfæller og kendere af Ruslands og den kolde krigs historie, som Erik selv har været en del af i en menneskealder. Desuden rummer den en bibliografi over Eriks forskning samt tabula gratularia med hilsener fra kolleger, venner og bekendte.

Vi har valgt titlen *Utopi og realiteter*, fordi disse to tæt sammenhængende begreber på hver deres vis danner kontinuitet i hele Eriks arbejdsliv, hvad enten det handler om forskning, undervisning eller formidling. Bidragene har en naturlig tyngde i efterkrigstidens Rusland og Vesteuropa, men favner i øvrige bredt i tid og rum. Tilsammen håber vi, at de aspekter på det utopiske og realistiske, der her udfoldes, vil blive værdsat af såvel fødselaren som den historieinteresserede offentlighed.

Vi vil gerne takke institutsekretær Kirsten Dige Larsen for korrekturlæsning af bogen samt medvirkning til bibliografien.

С шестидесятипятилетием!

Lars Bisgaard, Mogens Kragsig Jensen & Thomas Wegener Friis

Indledning

Lars Bisgaard, Mogens Kragsig Jensen, Thomas Wegener Friis

Utopia

I 1515 var den engelske jurist og humanist Thomas More udsendt til Antwerpen, en af de rigeste byer i Nordeuropa. Byen var på det tidspunkt ved at blive kendt for sin samhandel med den nye verden via Spanien. Rygter om de nye landes beskaffenhed, rigdom og indfødte beboere florerede. For den filosofisk interesserede Thomas More dannede denne vibrerende understrøm af provokerende informationer en uafviselig ophobning i sindet, som han anvendte til det hovedværk, som han i dag er mest kendt for, *Utopia*.

More skrev *Utopia*, mens han var i Antwerpen. Det anvendte sprog var latin, nærmest en selvfølgelighed, når man på den tid var humanist. I værket beskrev han en ø i den nye verdenskreds, hvis mennesker var indsigtfulde og forstandige, og som derfor havde indrettet sig markant anderledes end europæerne. Fortællingen herom oprulles af budbringeren Raphael, som selv har besøgt øen ad flere omgange, og som More i værkets første bog fører en diskuterende samtale med. Raphael er berejst og interesseret i den rette opbygning af en stat. I England er godsejerne griske, hævder han, og ”fræk overdådighed trives side om side med nød og elendighed” (s. 40).¹ Og man straffer tyve hårdt, selvom man burde fjerne årsagen til, at nogen stjal. Sådan som det er sket i *Utopia*. Dér er alt fuldstændigt fælleseje, og ikke som her privatejendom (s. 64). Mod slutningen af samtalen, hvor argumenterne spidser til, affyrer Raphael denne salut: ”Alt i alt, min kære More, for at sige min mening rent ud, overalt hvor der er privat ejendom, og hvor alt regnes i penge, dér tror jeg, det er udelukket, at nogen stat kan trives i retfærdighed og lykke” (s. 66).

Nogle har tolket denne drøm om lighed som et relikv af Mores mislykkede munkeeksperiment tilbage i 1503-04. Andre mener, at den dybere mening med værket er politisk. Den republik af lærde, som Erasmus af Rotterdam og andre humanister med ham ville skabe ved at arbejde med en højere bevidsthed hos den enkelte, ville i samfundsmæssig henseende kunne afspejles i en kamp mod hurtige økonomiske gevinster og dårlig fyrstelig rådgivning. Krøllen er så den, at More i værket optræder som pragmatikeren i samtalen med Raphael, der er repræsentant for idealismen med rod i læsning af Platons *Staten*. Atter andre ser værket som en satire vendt mod adel, fyrste, kirke og købmandskab med inspiration bl.a. fra Erasmus’ ”Dårskabens pris”. På latin hed dette værk ”Moriae En-

¹ Dette og følgende citater er hentet fra den nyeste oversættelse af Mores *Utopia* til dansk ved Otto Foss, udgivet på Gyldendal 2016.

comium”, og nogen forstod dette ”Til (Thomas) Mores pris”. Med *Utopia* skrev More så sin satire om tingenes tilstand til sin gamle ven.² Utopia betyder på græsk ingen steder, så satiren rammer også idealismen.

Uanset hvad værkets dybere mening er eller kan udledes som, står det klart, at for receptionen af værket blev drømmen om et ideelt samfund det altafgørende. Oplysningstiden fostrede værker som Voltaires satiriske roman *Candide*, hvor naiv optimisme står for fald over for virkelighedens realiteter, og i en hjemlig sammenhæng Ludvig Holbergs *Niels Klims underjordiske rejse*, hvor hovedpersonen i underverdenen rejser fra den ene type samfund til den anden med skrappe bid til de fleste. I 1800-tallet forsøgte flere i højere grad at sætte handling bag drømmen som i den engelske utopiske socialisme, noget som kun radikaliserede tidens mere teoretiske udgaver af samme som f.eks. Marx’ forestilling om urkommunismen. Med oktoberrevolutionen i 1917 tog forestillingen om utopia endnu et markant skridt. Tiden var kommet til at afprøve eksperimentet for en hel stat, en stat der fik det nye navn Sovjetunionen.

Træk af Erik Kulavigs forskning

Sovjetunionen og kommunismen står centralt i den forskning, som dette festskrifts modtager, Erik Kulavig, har bedrevet. Kulavig har i årtier forsøgt at forstå de magtstrukturer, der holdt diktaturerne i Østeuropa sammen. Han har skrevet om den russiske revolution, dissidenter under kommunismen og om diktatorer. Kulavig har længe været anerkendt som en førende kender af Ruslands historie, og internationalt udvikledes hans kontakter både gennem ophold i Rusland og længerevarende ophold på European University Institute, Stanford University (Hoover Institution) og Harvard University. Han sidder endvidere i redaktionen af *Journal of Cold War Studies*.

Erik Kulavig var i 2006 initiativtager til dannelsen af *Center for Koldkrigsstudier* og har siden virket som leder af den lille forskningsenhed på SDU. Her har han skabt rammerne for det, han selv kalder ”centeret med det lille budget, men det høje aktivitetsniveau”. Centret har som sin stifter satset på at bringe forskere fra Øst og Vest sammen. Målet var dels at bryde ud af de nationale ”osteklokker”, som også den danske koldkrigsforskning har befundet sig i, dels at skabe grundlag for nye samarbejder. I den forbindelse har Kulavig engageret sig i konferencserien ”Need to Know”, som centret i samarbejde med det polske *Institut for National Erindring* (IPN) har afholdt årligt siden 2011. IPN er en af Europas største samtidshistoriske forskningsinstitutioner og Center for Koldkrigsstudier formodentlig en af de mindste. Det ulige og dog meget succesfulde samarbejde demonstrerer, hvor langt man når med vilje og engagement.

På lignende vis og helt i Kulavigs ånd har centret engageret sig i samarbejde med førende russiske arkivinstitutter. Sammen med Arbejdermuseet i Køben-

2 Værkerne om Thomas More er utallige. En oversigt er givet i *Thomas More: Utopia*. George M. Logan & Robert M. Adams (red.) rev. edition. Cambridge University Press. 2002.

havn har centret været med til at nedbryde forestillingen om de russiske arkivers utilnærmelighed. 11.077 sider dokumenter om danskere i Komintern er blevet digitaliseret og hentet hjem, så danske forskere med nyt materiale ved hånden kunne give sig i kast med de dansk-sovjetiske relationer på ny. Projektet har vist, at trods al tale om ”en ny kold krig” – hvilken Kulavig som kender af den rigtige kolde krig naturligvis affejer – er chancerne for dialog og fælles projekter med russiske kolleger fortsat til stede, såfremt man fra dansk side er parat til at møde dem i øjenhøjde. En væsentlig forudsætning for fremtidig forskning vedrørende Rusland, Sovjetunionen og Østeuropa er naturligvis, at universiteterne interesserer sig for regionen. Imidlertid har man været vidne til, at interessen i Danmark på ejendommeligt vis er faldet i takt med, at Østersøaboer som de baltiske lande, Polen og Rusland efter kommunismens sammenbrud blev økonomisk lukrative for danske virksomheder. Mens russiske og østeuropæiske studier skridt for skridt har mistet fodfæste i Danmark, har Erik Kulavig vedholdende forsøgt at inspirere studerende og yngre kolleger til at lære russisk og at give sig i kast med historien i Danmarks østlige nærrområde. Denne konstruktive holdning er kendetegnende for hans indsats. Det er i det små, at nye frø skal sættes.

Kulavigs karriere startede egentlig ikke som historiker. Han var oprindelig filolog, og det kendetegner hans tidligste udgivelser i 1980’erne. I slutfirserne indhentede historiens gang ham, da Mikhail Gorbatsjovs reformer først åbnede Sovjetunionen for omverdenen og efterfølgende fik regimet og endda landet til at falde fra hinanden. For Kulavig betød det et farvel til den hidtidige forskning i sovjetiske noveller og et goddag til erhvervslivet. Kulavig blev sat i spidsen for det initiativ, der først hed ”Sovjeteksport” og senere ”Østkontoret”. Han skulle nu arrangere kurser og seminarer på det daværende Odense Universitet om vilkårene for dansk-sovjetisk samhandel og udbrede information til danske virksomheder om det russiske markeds idiosynkrasier. Dette fokus kom også til at sætte sine tydelige spor i hans publikationer, der i slut 1980’erne og starten af 1990’erne kom til at handle om handel og den aktuelle situation i det Østeuropa, som forandrede sig så voldsomt. Kulavig demonstrerede sin tro på et universitet, der bidrager til det omliggende samfund, og han deltog med stor energi og positiv indstilling i møder i Industrirådets Østafdeling for at formidle kontakt og relationer til danske eksportvirksomheder. Endnu mere hjerteblod lagde han i udviklingen af kandidatuddannelsen i russisk samfund (RUSK), hvor han forsøgte at imødekomme behovet for russiskkyndige, der var interessante for private og offentlige arbejdsgivere.

En af de helt store forandringer, der fulgte i kølvandet på afviklingen af det sovjetiske diktatur, var åbningen af arkiver i Rusland og Østeuropa, den såkaldte ”Arkivrevolution”. Dette var ikke en lineær proces, arkivåbningerne foregik derimod i ryk. Blandt lande, hvor adgangen i starten af 1990’erne var særlig gunstig, var Rusland. Her var der politisk og administrativt kaos i kølvandet på Gorbatsjov og hans efterfølger Jeltsin, som skabte hidtil usete muligheder for at kigge det lukkede sovjetregime i kortene. For historikere var denne udvikling en ”once in a lifetime”-chance, Kulavig greb den og startede på en proces, der i sidste ende

skulle forvandle ham til netop historiker. Et vigtigt skridt på den vej var en større bevilling fra det humanistiske forskningsråd, der på daværende tidspunkt endnu anså Østeuropa som relevant. Projektet "Sovjetunionen og Omverdenen" var et samarbejde mellem forskere på Odense Universitet og Københavns Universitet. En del af projektet var det netværksarbejde, som var og er en af Kulavigs spidskompetencer. På flere konferencer, blandt andet i 1993 på Ærø og året efter på konferencestedet KolleKolle i Nordsjælland, lykkedes det ikke kun at bringe internationalt kendte forskere som Robert Conquest og Wojtech Mastny, men også centrale russiske arkivfolk, sammen. Danmark og Kulavig tog dermed de første skridt til at gribe den historiske chance.

Nogle vestlige forskere skyndte sig at udnytte det russiske kaos til egen fordel. Erik Kulavig opbyggede i stedet langsigtede samarbejder, og han er stadig den dag i dag vellidt blandt russiske forskere. De samarbejdsrelationer, han knyttede i disse år, blandt andet til historikere i Sankt Petersborg, er aktive endnu i dag. Arkivrevolutionen har bragt Kulavig vidt omkring fra præsidentarkivet, til forsvarsministeriets arkiv og i de senere år også til de store amerikanske samlinger af sovjetisk kildemateriale, som førende universiteter forstod at opbygge. Desuden har Kulavig haft fingeren på pulsen med, hvad de russiske historikere udgav af monografier og kildesamlinger. Så selvom Kulavig ikke oprindeligt er uddannet historiker, så kan han noget, som var de færreste historikere forundt: Han kan læse kilderne, og han behersker sproget til noget nær perfektion. I en tid med grænseløs tillid til Google Translate kan sproglig kunnen måske virke gammeldags og besværlig, men sproget gav Kulavig en strategisk fordel. Som konsekvens af den type strukturelle småreformer, statsvirksomheder i planøkonomier gennemgår fra tid til anden, landede Kulavig og en del andre slavister på Institut for Historie på Odense Universitet - på den såkaldte "Hitler-Stalin" gang, hvor russisk og tysk havde til huse, indtil studiet af det slaviske sprog endegyldigt blev for dyrt for husets ledelse.

Historiker er ligesom direktør eller revisor ikke en beskyttet titel, alligevel kan man ofte fornemme, hvornår der er tale om historie skrevet af den almindeligt interesserede, og hvornår der er tale om en fagmand. Kulavig sprang halvejs i sin videnskabelige karriere ud som historiker. Da han først gjorde det, gik det stærkt. Omtrent fra årtusindeskiftet flød næsten årligt - eller i hvert fald hvert andet - en ny bog fra hans tastatur. Perioden mellem revolutionen og Khrustjov-tiden er blevet hans hjemmebane. I Kulavigs behandling af Sovjetunionen får læseren let indtrykket, at forfatteren er dus med de fleste, fra bonden på Kolkhosen "Lenins vej" til navngiveren Lenin selv, Trotskij, Stalin og konsorter i stats- og partiledelsen. En mangeårig kollega vurderede: "Hos Kulavig står mennesket i centrum. Han er på en måde gået fra Marx til Kierkegaard". Ingen tvivl om at sovjetmenneskene, måske især de mange, der kom i klemme i systemet, indtager en særlig plads i Kulavigs forskning. Herved har han været med til at give undertrykkelsen et menneskeligt ansigt og vist, at de næsten hundrede år med socialistisk styre var langt mere end gold statistik. Det var mere end antallet af dræbte eller internerede. Han viste også, at Sovjetunionen ikke var en monolit, selvom det godt kunne

fremstå sådan udefra. Den angivelige arbejderstat var et sted, hvor arbejderne i desperation protestede over forholdene. Eksempelvis på støberiet i Novotjerkassk, hvor arbejderne i 1962 demonstrerede mod de pludselige prisstigninger på fødevarer, som Sovjetledelsen havde vedtaget.³ Netop protesten i Novotjerkassk er Kulavig vendt tilbage i flere omgange, i øvrigt en begivenhed der også har interesseret andre frafaldne kommunistiske personligheder som Eugene Lyons og Wolfgang Leonhard.⁴

Betydningen af sovjetmenneskets liv, trængsler og død stikker hos Kulavig dybere end blot en almen interesse i den historiske enkeltskæbne. Det er samtidig en metode til analyse af sovjetssystemet, dets mekanismer og dets betydning for de involverede. Det er en af grundene til, at hans forskning fremstår med en særlig merværdi, selv når han beskæftiger sig med emner, mange andre også prøver kræfter med. Det skete for eksempel i 2005, da både Kulavig og andre forfattere skrev næsten samtidig om Stalin. Hans Stalin-biografi søgte dog ikke så meget at beskrive den historiske person, men derimod hele samfundet, taberne og overlevelsesmekanismernes, som Stalintiden skabte. Kulavig favnede hele systemet og veg ikke tilbage for at kritisere selv den tidligere sakrosankte Lenin og statsideologien. Revolutionens fader er i de senere år rykket yderligere ind i Kulavigs skudlinje, men ikke så meget i fokus, at han stjæler opmærksomheden fra den "almindelige russer". Således skrev Kulavig i en artikel i temanummeret af tidskriftet "Arbejderhistorie", udgivet i forbindelse med hundredåret for Oktoberrevolutionen: "selv om både Lenin og Trotskij tages under behandling, er det de politiske ideers nedslag i samfundet, der har hovedinteressen. Hvordan blev de modtaget af andre partimedlemmer, og hvad sagde arbejderne på fabrikkerne, og hvordan handlede de? Det er med andre ord ideologiens sammenstød med hverdagskulturen, der er i fokus".⁵

I et andet temanummer om Oktoberrevolutionen, nemlig af "Jahrbuch für historische Kommunismusforschung", beskrev Kulavig i en artikel om Arbejds- og Forbedringshuset i byen Vjatka 1918-1919 selv sin videnskabelige position som en "tredje vej" i Sovjetforskningen: „Repræsentanter for en politisk historisk tradition ser på forholdet mellem partimagt og samfund som mellem en besættelsesmagt og en besat magt, hvor borgerne kun arbejdede under kontrol og opsyn og kun nødtvunget. Tilhængere af den socialhistoriske tradition mener derimod, at der er tale om et samspil mellem stat og borgere. Kulturhistorikerne repræsenterer en tredje fortolkning. De beskæftiger sig med at konstruere den kultur, der omgav de historiske aktører dengang. I den verden drejer det sig ikke om at udpege skurke og helte, men derimod om at forstå en virkelighed og ikke mindst et

3 Jf. Erik Kulavig: *Tretten historier om ulydige russere. Folkelig modstand mod regimet under Khrustjov 1953-1964*. Odense. 1999, s. 157-193.

4 Wolfgang Leonhard: *Am Vorabend einer neuen Revolution? Die Zukunft des Sowjetkommunismus*. München. 1975, s. 395; Eugene Lyons: *The realities of a vision*, s. 49-55 I: Zbigniew Brzezinski (red.): *Dilemmas of Change in Soviet Politics*. New York. 1969.

5 Erik Kulavig: *Drøm og virkelighed på revolutionens fabrikker*, s. 6-34 i: *Arbejderhistorie* Nr. 2, 2017, her s. 8.

sprog og en kultur, der ikke bare er anderledes end vores, men også en anden end samtidens planlæggere, ideologer og politikere havde fantasi til at forestille sig”.⁶ Med denne tilgangsvinkel har Kulavig fundet sin særlige plads i såvel Sovjetforskernes som i historikernes rækker.

Skal man pege på en rød tråd i Kulavigs arbejde, er forholdet mellem utopier og realiteter et godt bud. Hans studierejse til Voronesj i 1979 var et afgørende vendepunkt. Kulavig rejste ud for at opleve socialismen i virkeligheden, men kom hjem med kontante oplevelser fra sovjetborgernes hverdag. Den dag i dag præger de personlige erfaringer Kulavigs arbejde, og han bruger stadig det kommunistiske manifest i sin undervisning om f.eks. Oktoberrevolutionen eller 1968-generationen. Forskningsmæssigt har han bevæget sig fra marxismen, over en tilgang mere påvirket af amerikansk totalitærismekritik, til i dag at hylde en kulturhistorisk tilgang; men hele vejen har forholdet mellem utopi og realitet stået centralt.

Festskriftets indhold

Et festskrift er ikke som en almindelig antologi hjulpet på vej af en konference med fælles tema og udspundne diskussioner. Det er i sin natur af mere tilfældig karakter. Det, som her præsenteres, er derfor ikke en formfuldendt bundet buket spundet over temaet utopi og realiteter. Måske det mere er at ligne med en markbuket. I en sådan er indsamlet det, som bød sig til på en vandring i naturen af stort og småt, i form og farve. Og dog kan en sådan buket have sin store charme. Det er vort håb, at den vil tiltale festskriftets modtager, der bl.a. er kendt for sin evne til at gribe øjeblikket og give det farve.

De indkomne bidrag falder i to nærmest lige store grupper. Den ene beskæftiger sig med det sovjetiske samfund i det 20. århundrede og dets afsmittende virkninger. Den anden forholder sig til utopiske tiltag i løbet af historien og måden, som historikerne har forholdt sig til disse på. Hver af grupperne kan igen underopdeles, som det fremgår af indholdsfortegnelsen. Bidragene skal i det følgende kort præsenteres.

Det er altid fascinerende, når nogen kan trække de store linjer gennem historien. Det gør Tønnes Bekker-Nielsen i sit bidrag om selvforsyningstanken som forestilling, fra det gamle Grækenland til i dag. Som utopisk tanke har den været med til at præge så forskellige institutioner som middelalderlige klostre og Stalins vision om socialisme i et land. Det både let ironiserende og alligevel tankefulde bidrag bringer læseren godt på vej.

Næste artikel er af Peter Thaler, der er en kender af nationalismen og dens betydning for Europa i 1800- og 1900-tallet. Mens Stalin ofte er blevet beskyldt for at bringe den internationale dimension af kommunismen i fordærv, så kan Thaler vise, at det nærmest var uomgængeligt for kommunisterne, hvis de ville have

6 Erik Kulavig: Die Tragödie im Arbeits- und Besserungshaus in der Stadt Vjatka 1918/19. Zur Kulturgeschichte der Revolution, s. 105-116 i: *Jahrbuch für historische Kommunismusforschung*, 2017, her s. 105.

succes, at forholde sig til og inddrage nationale spørgsmål i deres kampagner i mellemkrigstiden. Det gør han overbevisende ved at fokusere på tre så forskellige lande som Tyskland, Østrig og Makedonien.

Egentlige fordybelser i selve oktoberrevolutionens forudsætninger og begivenheder har ingen følt sig kaldet til at bidrage med. Faktisk er det kun Finn Stendal Pedersen, som leverer et egentlig studie af en revolution. Det sker ved at tage den klassiske sammenhæng op mellem social uro og høje leveomkostninger. Under den tidlige fase af den franske revolution i årene 1792-93 steg brødpri- serne således markant i Paris. Det var med til at radikalisere utilfredsheden og forskyde opmærksomheden væk fra måden, hvorpå folket skulle repræsenteres i forskellige politiske forsamlinger. Denne udvikling var afgørende for at bringe sansculotterne til magten i Pariserkommunen. Den indirekte parallel til oktober- revolutionen er åbenbar.

To bidrag om danske forhold har fundet vej til festskriftet. De omhandler begge reaktioner hos det danske erhvervsliv på tidens udvikling i almindelighed eller oktoberrevolutionen i særdeleshed. Tilsammen fortæller de to artikler om ret forskellige reaktioner. Bent Jensens bidrag behandler den danske finansmand Harald Plum og dennes tanker om en militær intervention til støtte for de hvide i den russiske borgerkrig. Dette var på alle måder et vidtløftigt projekt, dømt til at mislykkes. Det er Jensens pointe, at det fortæller mere om Plums egne utopier end virkelighedens realiteter. Det er en underfundighed, som ikke skal tillægges større betydning, at projektet blev udtænkt i provinsbyen Assens, der som bekendt er Erik Kulavigs hjemby. Det andet bidrag er forfattet af de to økonomiske historikere Per Boje og Jeppe Nevers. Det sætter fokus på kommunismens egen italesatte modsætning, kapitalismen. I årene omkring første verdenskrig kan man iagttage en ændring i den danske stats engagement i økonomiske anliggen- der. Boje og Nevers argumenterer for, at dette hverken var afledt af krigsøkonomi eller angst for socialismen, men at den havde været længe undervejs. Som sådan fortæller det om kapitalismens pragmatisme til forskel for kommunismens ide- alisme.

Bogens andet hovedafsnit afspejler Eriks interesser i både Sovjetunionen, Rus- land og internationale relationer. En af Eriks ældste og nære kolleger er stats- kundskabsforskeren Mette Skak fra Aarhus Universitet. Deres venskab har sine rødder helt tilbage til deres fælles tid på Vestfyns Gymnasium, hvor begge fik vakt en interesse for russisk. De regnes i dag blandt Danmarks førende Ruslands- eksperter. Den særegne kombination af fagfælle og mangeårig ven giver sig udslag i en artikel, der på den ene side analyserer russisk strategisk kultur i et langt historisk perspektiv, og på den anden side indlader sig på en personlig dia- log med "Bylte", som Kulavig var kendt som i de unge år i Assens.

Niels Bo Poulsen har også delt interessen for Rusland og Østeuropa med Ku- lavig i mange år, om end færre end Mette Skak. Periodemæssigt har Poulsen ligesom Kulavig beskæftiget sig med anden verdenskrig eller Den Store Fædre- landskrig, som den hedder i Rusland. Poulsen introducerer i sin artikel en ræk-

ke interessante kilder, der beskæftiger sig med erfaringsopsamling inden for de sovjetiske væbnede styrker. Hver armé og hver front skulle udpege ”den mest kapable officer” til at indsende erfaringsrapporter til den sovjetiske overkommando. Målet var egentlig objektive vurderinger, men hvordan og var det overhovedet muligt i Stalins Sovjetunion? Poulsen anskueliggør problemet, idet han fortæller, at otte af 46 ledende officerer, som deltog i erfaringsopsamling efter vinterkrigen mod Finland 1940, efterfølgende blev arresteret og for de flestes vedkommende henrettet. Det skabte naturligvis en helt særlig ramme for disse kilder. Poulsen trækker blandt andet i sit studie på overvejelser, som Kulavig har gjort sig omkring kilder fra parti- og statsapparatet.

Netop de kilder fra Sovjetunionens Kommunistiske Parti er genstand for et bidrag forfattet i fællesskab af Peter Ruggenthaler fra Ludwig Boltzmann Institut für Kriegsfolgenforschung i Graz og Jesper Jørgensen fra Arbejdermuseet i København. De to kendere af Sovjetunionens og kommunismens historie helliger sig i deres artikel spørgsmålet om utopi og ikke mindst realiteter i Sovjetunionens udenrigspolitik i forhold til Danmark i årene efter anden verdenskrig. Der eksisterede et skel mellem, hvad man fra sovjetisk side ideelt set kunne ønske sig, og hvad man realistisk set havde ressourcer til. Emnet er ikke helt nyt og blev blandt andet diskuteret på konferencen ”Komintern og de dansk-sovjetiske relationer”, som Center for Koldkrigsstudier og Arbejdermuseet arrangerede på SDU i 2011. Artiklen baseres primært på nyt kildemateriale fra Russiske Statsarkiver for Socio-Politisk Historie (RGASPI) og kaster lys på både statslige og partirelationer mellem de to lande.

Artiklen ”Oktoberrevolutionens lange skygger” er ligeledes forfattet af et makkerpar, nemlig Kulavigs kolleger fra Center for Koldkrigsstudier, Helmut Müller-Enbergs og Thomas Wegener Friis. På baggrund af tysk forskning betragter de revolutionens lange virkningshistorie i Tyskland. Artiklen slår en stor bue fra Lenins rejser gennem Tyskland på vejen til Petrograd, over de tyske kommunisters revolutionsforsøg og Hitler-Stalin-pagten til den sovjetiske oprettelse og kontrol af DDR, den såkaldt ”Første Arbejder og Bondestat på tysk grund”, indtil det demonstrerende folk bragte socialismen til sammenbrud. Artiklen er garneret med Lenin-citater, som det for få årtier siden var god tone i Østeuropa og i moderne vestlige videnskabelige kredse.

Kristine Kjærsgaard, der ligeledes er tilknyttet Kulavigs lille center, runder denne afdeling af festskriftet af med en artikel om dansk FN-internationalisme. Hun undersøger blandt andet, om den ”FN-baserede internationalisme var udtryk for en utopi eller en vision, som de [danske politikere] rent faktisk mente kunne realiseres”. I dette citat kommer også skismaet mellem utopi og realitet tydeligt til syne. Det udtrykker skismaet, der eksisterede mellem en udenrigspolitisk vision, som FN-politik faktisk havde, og så det uomtvistelige faktum, at småstater måske kan påvirke, men ikke diktere verdenspolitikken.

Bogens tredje og mindre del udgøres som sagt af studier, der kredser om synet på utopier i historieskrivningen. Den første og mindste gruppe af disse centrerer

sig om forskellige begivenheder i dansk 1700- og 1800-tals historie, som er blevet udlagt som utopiske. For oplysningstiden i Danmark var Struensee en vigtig person. I sine få år med tilranet magt ved hoffet gennemførte han en række tiltag, som var præget af visionære holdninger til ændringer i samfundet. Et af disse undersøges af kulturhistorikeren Ulrik Langen. Det drejer sig om forordningen af 13. juni 1771, som ophævede straffen for seksuelt samkvem uden for ægteskabet, de såkaldte lejermål. Da Struensee året forinden havde indført trykkefrihed, følger Langen nu den debat, som udspandt sig om den seksuelle frigørelse, reformatoren ønskede at fremme. Her stod Struensee i udgangspunktet svagt, for hans eget sidespring med dronningen havde jo i høj grad begunstiget ham. Struensee svarede igen på kritikken med at indskrænke trykkefriheden allerede i oktober 1771. Langen diskuterer, hvad såvel forordning som indgreb fortæller om Struensees oplysningsidealisme.

Struensee var en vigtig eksponent for det, der er blevet kaldt oplyst enevælde. Dette begreb har haft en omskiftelig skæbne rent historiografisk. Det følger Michael Bregnsbo i sit indlæg på europæisk plan. Han kan vise, at den meget negative reception, oplyst enevælde fik i løbet af 1960'erne og 70'erne, nu er afløst af en rehabilitering for dens betydning for den europæiske udvikling. Sagt på en anden måde blev oplyst enevælde som begreb for en generation siden bedømt med utopiens briller, i dag bedømmes den med pragmatismens.

En lignende gunstig bedømmelse er skandinavismen aldrig blevet belønnet med. Navnet har altid haft tilknyttet en pæn portion negativitet. Det var en virkelighedsfjern, studentikos bevægelse fuld af fantasti og bragesnak og med 1814-nederlagets eskapisme hængende over sig. Denne fortælling om bevægelsen finder Rasmus Glenthøj uberettiget og argumenterer for, at fortællingerne for den tyske eller italienske samling i 1800-tallet også mødte megen modstand – forskellen er blot, at da bevægelsen her vandt, er dens fremmeste folk i dag beskrevet som fremadskuende folk, der var tro mod egen overbevisning. Igen en understregning af, at retten til at kalde bevægelser i historien utopiske tilhører eftertiden.

Peer Henrik Hansen fra Langelands Museum beskæftiger sig med en særlig form for historieskrivning, som i de seneste år har fået politisk medvind – nemlig den der overlades til embedsmænd og udredere frem for til uafhængige forskere på universiteterne. I de senere år er den type politiknære projekter gødet med skattemillioner skudt frem fra tid til anden. Her skal blot nævnes DIIS-rapporten om den kolde krig, PET-Kommissionen og aktuelt Undersøgelseskommissionen om Danmarks Krigsdeltagelse i Irak og Afghanistan. Erik Kulavig har forsøgt at gå imod strømmen, idet han i 2006 foreslog, at Folketinget i stedet for at øse midlerne i projekter – der sjældent har nogen særlig positiv langtidsvirkning – placerede et af disse på universiteterne. Det høstede han ikke megen politisk ros for, da de færreste politikere i virkeligheden bryder sig om den type tøjlesløs forskning. Peer Henrik Hansen, der selv var vidne til en af de politiknære kommissioner, tager et historisk eksempel, nemlig Udenrigsministeriets ”gråbog” fra 1968's fremstilling af Påskekrisen 1948, under kritisk øjesyn.

Oldtidens styreformen er gang på gang taget frem og set på som forbilleder for indretningen af vestlige samfund lige siden renæssancen og til dels allerede i middelalderen. Først var kejsertiden idealet, siden blev det republikken. Selv inden for antikkens kronologi skifter bedømmelsen, afhængig af de udfordringer som en given tid stod over for. Cassius Dio (ca. 155-235) var romersk senator og efterlod sig 80 bind om romersk historie, hvoraf ikke alle er bevaret. Hans syn på kejserdømmet som sådan er vigtig, da hans oplysninger kan være de eneste, der er overleveret. I Jesper Majbom Madsens bidrag sættes Dios syn under lup med den konklusion, at hans opfattelse af kejserdømmet synes mere idealistisk, end forskerne hidtil har gjort sig klart.

Romerrigets arvtager blev i første omgang Det Østromerske Rige med centrum i Konstantinopel. Dets 1.000-årige historie frem til 1453 kan forbigås som en ubetydelighed, måske nok mere i Vesten end i den russiske kulturkreds. Bedømmelsen af den byzantinske æra afhænger af det sted, hvorfra man betragter den. Var det et ulideligt eneherredømme eller en gylden periode, hvor en senere tids skillelinjer dygtigt blev holdt i skak? Eksilrusseren Dimitri Obolensky (1918-2001) skrev i 1971 en indflydelsesrig fremstilling af rigets historie med titlen *The Byzantine Commonwealth*. En passant kan nævnes, at titlen også er en reminiscens af Thomas Mores *Utopia*, som i dens engelske toneangivende oversættelse fra 1684 anvendte ordet *commonwealth* om den fjerne øs statsdannelse. Obolenskys bog gør op med en national forståelsesramme af det byzantinske rige og peger på en nærmest panortodoks indflydelse herfra på Østeuropa. Men er dette berettiget? Er det i virkeligheden en utopi, som han fremstiller? Under denne synsvinkel underkaster Christian Høgel Obolenskys værk en analyse, som passer på kornet til dette festskrift.

Inden for forskningen i utopier og deres historie er der en stærk tendens til at betone det distinkt moderne i den tankegang, at det ideale samfund er noget, der kan og skal realiseres af menneskene selv. Men den ideale tænkning stammer som bekendt fra antikken, ligesom kristenhedens og middelalderens historie, f.eks. med klostervæsenet, også rummer mange forsøg på at skabe den perfekte orden. Det eftertragtelseværdige lå imidlertid her oftest som en tilstand, som havde været, og som nu var tabt, og ikke som noget kommende. Dette træk genfindes i middelalderens historieskrivning, noget som Kurt Villads Jensen tager frem og undersøger. Forsøget fremstår bevidst underholdende, fordi det elegant kobles med universitetsundervisningen og den autoritet, som en lærer her har eller ikke har.

Festskriftet afsluttes med et bidrag af den unge og lovende historiker, Jesper Lundsby Skov. Han undersøger noget, som ved første øjekast kan virke som en mærkværdighed, men som ved en nærmere betragtning ikke er det, nemlig konservativ utopisme. Hvordan det hænger sammen, skal ikke afsløres her, kun at artiklen som case omhandler konservativ retstænkning i 1800-tallets Danmark.

Afslutning

I indledningen til den seneste oversættelse af Thomas Mores *Utopia* afleverer debattøren Clemens Kjersgaard følgende skudsmål af vor samtid:⁷

”Dermed stiller bogen os vel det pinlige spørgsmål: Lever vi - i Europa i 2016 - ikke i noget, vi rent faktisk anser for at være en form for idealstat? Al den stund vi simpelthen, præcis som indbyggeren i Utopia, ikke kan forestille os noget bedre, opnåeligt samfund? Måske er det en rationel vurdering. Måske er det ren nationalchauvinisme. Måske er det bare vores fantasi, der ikke slår til”.

Erik Kulavig vil helt sikkert nikke ja til den sidste svarmulighed.

7 *Utopia*, s. 13.